

**Виступ професора кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ Володимира Щербатюка під час
відкриття у Вишгородському історико-культурному заповіднику виставки
«Люди свободи: культурні та релігійні діячі революційної України»,
присвяченої 100-річчю Української революції 1917 – 1921 років**

Нині історична наука у своїх наукових динаміці рухається від загального до конкретики, від загальних характеристик цілих поколінь – до дослідження окремих постатей та створення «колективних біографій». Безумовно ці наукові тенденції відтворюються і в діяльності науково-дослідних, музейних, архівних, мистецьких, творчих, громадських та інших організацій, які пропагують історичне минуле. На наш погляд, яскравим прикладом є сьогодні, 30 березня 2017 р. відкриття виставки «Люди свободи: культурні та релігійні діячі революційної України», де через біографії видатних постатей перед нами постають з певними характеристиками такі періоди в історії України, як Українська національно-демократична революція 1917 – 1921 рр., пореволюційні 1920 – 1930-ті роки та окремі історичні процеси: боротьба українства за національну державність та антигуманна сутність більшовицького тоталітарного режиму, який запанував в українських землях після поразки революції.

Найперше і найчастіше питання, що постійно собі задаємо ми науковці, досліджуючи ту чи іншу наукову проблему, – це «Що ж все таки являє собою Українська революція 1917 – 1921 рр.?». Очевидно, що це питання цікавить сьогодні й пересічного громадянина та будь-кого, хто торкається подій означеного часу. Ці події, як і саму революцію, ми можемо пізнавати водночас, знову ж таки, через біографії постатей, зокрема таких, як Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Євген Петрушевич та інші, так і через призму аналізу подій і окремих явищ, раніше науково спотворених, не досліджуваних та замовчуваних, зокрема, селянський повстанський рух, отаманщина тощо.

Якщо говорити доступною для широкого загалу мовою, то Українська революція 1917 – 1921 рр. – це низка подій, пов'язаних з визвольною боротьбою українського народу означеного часу проти іншого національного панування, що розгорнулася під національними гаслами за його об'єднання в єдину державу в межах всіх етнічних територій.

Поштовхом до початку Української революції стала Лютнева революція лютого – березня 1917 р. в Російській імперії, що завершилась падінням монархії. Росія була не єдиною імперією, яка на той час зазнала краху. У завершальній фазі Першої світової війни 1914 – 1918 рр. зазнали поразки і розпалися такі імперії, як Німецька, Австро-Угорська, Турецька. Серед країн Антанти, що перемогли у війні, зазнала краху тільки Російська імперія в силу своєї відсталості. Вона не в змозі була витримати всіх тягот світової війни, тому самодержавство впало і влада перейшла до Тимчасового уряду. Почалися відцентрові тенденції та утворення національних урядів на місцях.

Альтернативним центром влади в Україні стала Українська центральна рада (УЦР), що стала представницьким органом українських демократичних сил і очолила національно-демократичну революцію в Україні. Її керівником став історик, професор Михайло Грушевський.

Українську революцію 1917 – 1921 рр. не можна розглядати як пряме механічне продовження Лютневої російської революції, бо українські визвольні змагання мали свої суттєві відмінності й цілі. Найголовніша з них полягала в тому, що поряд із соціально-політичними та економічними проблемами українці намагалися вирішити найголовніше для себе національно-визвольне завдання – звільнитися від багатовікового національного пригнічення та відновити власну незалежну державу.

У період 1917 – 1921 рр. Україна пережила різні форми національної державності (УНР, Українська держава, ЗУНР).

Коротко про них.

Українська Народна Республіка (УНР) – українська держава із столицею у Києві, яка у 1917 – 1920 рр. контролювала території Центральної, Східної та

Південної України. Постала в українських підросійських землях, що входили до південно-західних губерній Російської імперії, населених переважно українцями. До кінця квітня 1918 р. республікою керувала Українська центральна рада на чолі із М. Грушевським. В історіографії цей період в історії УНР зустрічається як «Перша УНР». Після грудня 1918 р. УНР очолила Директорія, що прийшла на зміну Українській державі очолюваній гетьманом Павлом Скоропадським. Директорія – найвищий орган відродженої УНР, який діяв з 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р. Цей період історії УНР в історіографії зустрічається як «Друга УНР». У час з 14 грудня 1918 р. по 13 лютого 1919 р. Директорію очолював її голова – Володимир Винниченко, а з 13 лютого 1919 р. по 10 листопада 1920 р. – Симон Петлюра.

УНР проголошена III Універсалом УЦР 7 листопада 1917 р. після більшовицького жовтневого перевороту у Петрограді. 22 січня 1918 р. IV Універсалом УЦР в ході російсько-української війни проголошена незалежною державою.

УНР встановила дипломатичні стосунки більше, ніж з 20 країнами світу. До березня 1918 р. користувалася міжнародною підтримкою Німецької імперії. Після поразки останньої в Першій світовій війні опинилася в міжнародній ізоляції. Керівництво держави проводило внутрішню політику, опираючись на соціалістичну популістську ідеологію. 22 квітня УНР об'єдналася із ЗУНР. У 1921 р. територія республіки була анексована за результатами Ризького мирного договору між Польщею з одного боку, та Радянською Росією і також, формально її маріонеткою, УСРР з другого. В період з 12 листопада 1920 р. по 22 серпня 1992 р. уряд республіки фактично перебував у вигнанні. 22 серпня 1992 р. Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк передав грамоту Державного Центру УНР Президентові України Леоніду Кравчуку, чим засвідчувалось, що Українська Незалежна Держава, проголошена 24 серпня 1991 р. є правонаступницею УНР.

Українська Держава (в історіографії інколи вживають назву Гетьманат) – держава, що охоплювала територію Центральної, Східної та Південної України

зі столицею в Києві від 29 квітня до 14 грудня 1918 р. Постала на місці УНР внаслідок державного перевороту. Очолював Українську Державу гетьман Павло Скоропадський.

Після проголошення Скоропадським 14 листопада 1918 р. Акту федерації, яким він зобов'язувався об'єднати Україну з майбутньою (небільшовицькою) російською державою, режим Української Держави був повалений повстанським рухом і повсталими військами під командуванням Симона Петлюри. Від 14 грудня 1918 року Гетьманат змінила Директорія УНР як символ другого відродження УНР.

Політику керівництва Української Держави підтримували консервативні кола українського суспільства, військові, землевласники, а також командування військ Центральних держав, що, згідно з Берестейським мирним договором були введені в Україну. Внутрішня політика спиралась на козацькі традиції державотворення. Велика увага приділялась посиленню національного характеру всього суспільного й культурного життя. У зовнішній політиці керівництво держави дотримувалося антибільшовицького курсу, орієнтувалось на союз із Кубанню, Кримом, Доном, спиралося на підтримку Німеччини. Після протигетьманського повстання, що його очолила Директорія, назва держави – Українська Народна Республіка була відновлена. На думку окремих істориків (Дмитро Дорошенко та ін.) час існування Української Держави «при всіх своїх помилках і розчаруваннях був періодом найбільшого виявлення української творчості в сфері політичного, економічного і культурно-просвітнього будівництва».

Західноукраїнська Народна Республіка – українська держава, що фактично існувала протягом 1918 – 1919 рр., формально ж і до 1923 р., на території Західної України зі столицею у Львові.

Постала після Першої світової війни в результаті розпаду Австро-Угорщини. 19 жовтня 1918 р. оголошена «Прокламація Української Національної Ради» про створення Української держави в українських етнографічних землях Австро-Угорщини. 13 листопада 1918 р. УНРада

затвердила Конституційні основи новоствореної держави — «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії». Нова держава отримала назву «Західноукраїнська Народна Республіка». Охоплювала територію заселену українцями – Галичину, Буковину, Закарпаття. 1 листопада розпочався військовий конфлікт проти Польщі, яку підтримували країни Антанти і насамперед Франція. 22 січня 1919 р. ЗУНР об'єдналася із УНР і отримала назву «Західна Область Української Народної Республіки». ЗУНР було окуповано 18 липня 1919 р. в ході польсько-української війни (збройний конфлікт між Польською і ЗУНР на території Галичини). ЗУНР була анексована Польщею, Королівством Румунія, Чехословацькою Республікою. До 15 березня 1923 р. уряд ЗУНР перебував у еміграції.

Українська національно-демократична революція 1917 – 1921 рр. зазнала поразки. Наукові дискусії щодо причини поразки розпочалися одразу ж після самої поразки і продовжуються й понині.

Синтезуючи основні погляди, головні причини поразки революції можна виділити наступні:

- Слабка соціальна база українського національного руху як результат неповної соціальної структури української нації: відсутність середнього класу, промислової буржуазії, міського елементу. З усіх соціальних верств населення найбільш національно свідомою була інтелігенція, яка складала лише 2–3 % усього населення. Міста були зрусіфіковані і не були осередками українства, а тому постійно зазнавали впливу більшовиків.
- Український рух під час революції спирався на дві непостійні у політичному відношенні соціальні групи – солдат і селян. Вони були ще не досить політично зрілими, ще не досягнули в повному обсязі ідею національної незалежності.

- Лідери української революції не змогли розв'язати дилему, які проблеми мають бути вирішеними першочергово: соціальні чи національне визволення, чим і скористалися вороги революції – більшовики.
- Темп української революції стримувала нерішучість у питанні про національну незалежність, адже дуже довго серед української еліти та в суспільстві панували ідеї федералізму та автономізму.
- Відсутність дійового державно-адміністративного апарату на місцях, брак відповідно підготовлених кадрів.
- Не до кінця усвідомлення нагальної потреби створення боєздатної національної армії (особливо це стосується Центральної Ради).
- Соціальний максималізм лідерів українського руху (особливо Директорії) відштовхнули від революції велику частину потенційних спільників, які з пересторогою ставилися до соціалістичних експериментів.
- В Україні була відсутня об'єднуюча центристська сила, котра б згуртувала політичні сили в боротьбі за національну незалежність. На жаль, Центральна Рада і Директорія спиралися на ліві сили, гетьман П. Скоропадський – лише на праві.
- Відсутність ясних, не дуже складних для сприйняття, привабливих і простих гасел; недооцінка значення пропаганди і роз'яснення цілей української революції серед народу.
- Українські лідери здебільше були перейняті не духом прагматизму та реалізму, а знаходилися в полоні революційної романтики і соціального утопізму.
- Відсутність єдності серед лідерів національного руху (досить згадати антагонізм між керівниками Директорії В. Винниченком та С. Петлюрою). Хоча роль особистостей в поразці української революції не варто переоцінювати.
- Державне будівництво, спроба самоутвердження України відбувалися в умовах нескінченних воєн (лише у Києві влада переходила з рук в руки 14 разів). Україна перебувала в оточенні ворожих сил, не маючи на

міжнародній арені жодного союзника, котрий би підтримав її національні домагання.

- Трагізм ситуації полягав і в тому, що Антанта відмовилася поширити принцип права націй на самовизначення (відомі 14 пунктів американського президента В. Вільсона) на українців. Проголосивши свою незалежність від Росії й уклавши сепаратний мир з Німеччиною та іншими державами Четвертого союзу, Україна автоматично потрапила у табір ворогів переможної Антанти.

Поруч із зазначеними мушу назвати ще одну причину поразки: жоден із урядів форм української державності 1917 – 1921 рр. не помітив чи не хотів помічати ту силу, яка б могла забезпечити успіх боротьби у відстоюванні української державності. Це селянський повстанський рух. Селяни складали у тогочасній Україні більше 80 % населення і, не допустивши більшовицькі загони армії М. Муравйова в окремі повіти у лютому 1918 р., та навіть завдавши їм відчутної поразки, показали, що можуть вміло боротись із загарбником та захищати рідну землю. Потрібно було направити селянську стихію у державотворче русло, відірвати селянина від «своєї стріхи», підтримати на державному рівні їх боротьбу і тим самим спільно з Дієвою Армією УНР забезпечити перемогу революції. Проте уряд УНР лише після того як залишки її армії наприкінці 1920 р. були інтерновані на терени Польщі, поставив завданням підняти в Україні Всеукраїнське повстання, в ході розгортання якого домінуючу роль мали відіграти діючі селянські повстанські загони.

Перебуваючи у Вишгороді маю зазначити, що селянський повстанський рух в роки Української революції та й після її поразки поширився теренами й Вишгородщини. Тут можна згадати Куренівське повстання 1919 р. Це був організований масовий збройний виступ селян низки передмість та приміських сіл і містечок проти більшовицької влади, здійснений у квітні 1919 р. за підтримки повстанських загонів отаманів Ілька Струка, Овсія Гончара, Данила

Терпила (він же отаман Зелений) у координації з військовим командуванням УНР. 9 квітня 1919 р. близько 12 годин зазнав артилерійського обстрілу з бронекатерів Червоної армії Вишгород. Повстанцям вдалося на короткий час узяти під свій контроль не лише території поблизу Києва, а й значну частину міста. Однак повстанці не мали достатніх сил для тривалого утримання Києва. Незважаючи на поразку повстання, головним його результатом стало відволікання на себе значних підрозділів військ Червоної армії від фронту у боротьбі з військами УНР. Як наслідок, військове і політичне командування УНР отримало змогу перегрупувати сили. Окрім того, після відступу повстанців Київ фактично опинився в блокаді: отаман Зелений перекрив Дніпро й контролював Обухівський, Васильківський, Фастівський та Ржищівський повіти, отаман Струк блокував Київ з півночі, піднявши повстання в Чорнобильському і Радомишльському повітах. На контрольованій ними території здійснювався розподіл землі між селянами, не допускалися грабунок селян, що їх здійснювали більшовицькі продзагони.

Незважаючи на поразку, Українська національно-демократична революція 1917 – 1921 рр. була важливим кроком у здійсненні віковичних державотворчих прагнень українського народу, вона продовжила важливу закономірну тенденцію українського державотворення, спрямованого на збереження своєї культури і національної самосвідомості. Українська революція надихнула українців на все ХХ ст. у їх подальших потугах боротьби за відновлення і розвиток власної державності, започаткувала процес формування модерної політичної нації. Без цінного історичного досвіду і вагомих конкретних завоювань тих буремних років не відбулася б Україна у 1991 р., була б неможливою сьогоднішня розбудова української самостійної держави.

Попри складні катаклізми, продовжувала плідно розвиватися українська культура. Фактично Українська революція 1917 – 1921 рр. започаткувала національно-державне відродження української культури та її розвиток у ХХ ст. Справді, зміни, які відбулись в означений період дали могутній поштовх

для розвитку культури. Цьому сприяла ліквідація численних заборон, що тяжіли над Україною впродовж багатьох століть.

Революція привела в рух різні соціальні сили, дала відчуття свободи, створення нового, незвіданого. Поразка Української революції та негативне ставлення до радянської влади, до її політики спричинило значну еміграцію діячів літератури і мистецтва (Володимира Винниченка, Спиридона Черкасенка, Олександра Кандиби (Олеся), Дмитра Донцова та ін.). Твори емігрантів у радянський час замовчувалися або спотворювалися, вони були огульно зараховані до буржуазно-націоналістичних, контрреволюційних.

Серед майстрів культури були аполітичні люди й гарячі прихильники радянської влади, які в розвитку національної культури вбачали певну альтернативу незалежності, що не здійснилася. В умовах непу, внутрішньопартійної боротьби допускалися елементи демократії, українська культура отримала державну підтримку.

Однак слід пам'ятати, що більшовики врахували належним чином величезний потяг народних мас до культури і постаралися вигідно для себе використати його. Вони розуміли, що культура може стати важливим чинником у політичній боротьбі. Щоб керувати діями сотень тисяч озброєних людей, треба було передусім впливати на їхню свідомість. Тому в поширенні здобутків загальнолюдської культури більшовики робили наголос на ідеологічних аспектах. Застосовуючи зброю, та пов'язуючи ідеологію і культуру, вони обирали найкоротший шлях для зміцнення своєї влади. А зміцнивши її вдалися до репресій.

Так, в ніч на 23 січня 1921 р. у хаті свого батька у селі Марківка Гайсинського повіту Подільської губернії був убитий агентом ВЧК Афанасієм Грищенком український композитор, хоровий диригент, громадський діяч та педагог, автор широковідомих обробок українських народних пісень для хору «Щедрик», «Дударик» та ін. Микола Леонтович. Вбивця, назвавшись уповноваженим ВЧК, що проводить боротьбу з бандитизмом, тобто селянським повстанським рухом, напросився в хату переночувати, а вранці пограбував

будинок і застрелив Миколу Леонтовича. Сьогодні тут, у Вишгородському історико-культурному заповіднику, у Всеукраїнському історико-культурному проєкті «Люди Свободи...» представлений і Микола Леонтович.

Загинули насильницькою мученицькою смертю з числа українських діячів культури, що будуть представлених сьогодні на виставці – талановитий український режисер, актор, теоретик театру, публіцист і перекладач Леся Курбас; український релігійний діяч, церковний реформатор та проповідник, педагог, публіцист і письменник, митрополит Київського і всієї України Української Автокефальної Православної Церкви Василь Липківський; український військовий діяч, політик і дипломат, архієпископ династії Габсбургів, полковник Легіону Українських Січових Стрільців Вільгельм Габсбург (він же Василь Вишиваний).

Так Леся Курбаса розстріляли 1937 р. у лісовому урочищі Сандармох в Медвеж'єгорському районі Республіки Карелія за 19 км. від м. Медвеж'єгорськ. Там же обірвалось життя багатьох інших українських діячів науки, культури, релігії – Миколи Куліша, Миколи Зерова, Марка Вороного, Валер'яна Підмогильного, Олександра Бадан-Яворенка, Сергія Грушевського, Володимира Чехівського, Антона Крушельницького та ін.

20 листопада 1937 р. вироком особливої трійки при Київському управлінні НКВС на підставі обвинувачень в «антисовєтській агітації» засуджено до розстрілу Василя Липківського. Вирок виконано 27 листопада 1937 р.

18 серпня 1948 р. у Києві в лікарні Лук'янівської в'язниці помер Василь Вишиваний. Не збереглося навіть відомостей про місце його захоронення. Науковці допускають, що поховали його десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря. З огляду на засекреченість обставин смерті Габсбурга-Вишиваного його життєва історія з часу арешту – 26 серпня 1947 р. рясніла легендами, аж поки справжні документи не пролили світло на правдивий перебіг подій.

Як бачимо, наслідки поразки Української революції 1917 – 1921 рр. стали трагічними для України. На превеликий жаль, цей трагізм пройшов через усе

XX ст. та присутній сьогодні. Нині ми нарешті повинні навчитися у повній мірі враховувати уроки історії, адже історія має нас вчити, а тому її треба знати.